

Ilyés Zoltán: A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben¹

Székelyföld 2003. május 109 -122.

Kulcsfogalmak

vallási kontakztóna

akkulturáció

szinkretizmus

Bevezetés

A katolicizmus és a bizánci kereszténység, Közép- és Kelet- Európa és egyben Erdély és Moldva egyik határrégióját alkotó Gyimes (Ghimeş) szakrális térszerkezetének a 18. századtól kezdődő szerveződési folyamata nem érthető meg a *kontakthelyzet*, az *akkulturáció* és a *szinkretizmus* kulcsfogalmai nélkül. A gyimesi népesség vallási szokásrendje is egy akkulturációs folyamat eredménye, mely során a megtelepült román és magyar népesség kölcsönösen hatott egymás vallásos képzeteire, paraliturgikus normáira, szakrális térhasználatára. A görög- és római katolikus népességcsoport nem különült el egymástól: a vegyes házasságok és a területileg változó intenzitású pasztoráció révén egy sajátos, sok szinkretikus elemet hordozó vallásgyakorlat alakult ki, melyben a 20. század közepéig (és részben máig) nem hatottak erősen az egyes rítusokkal ill. felekezetekkel konnotálódó nemzeti tudattartalmak.

Etnikai-kulturális kontakthelyzet

A románok gyimesi megtelepedéséről, határszéli foglalásairól tanúskodnak a 18. században a szebeni főkormányshoz érkező panaszlevelek. 1751-ben már a felcsiki fálvagnak taxát fizető rakottyási (Răchitis) pásztorokról esik említés. Az 1760-62 közötti Buccov tábornok-féle összeírás Szépvízen (Frumoasa) és Gyimes völgyében 19 román családot említ. A románság gyimesi megtelepedése – Gyimesbükk (Ghimeş-Făget) nagyközséget nem számítva - a Tatrosba (Trotuş) ömlő mellékpatakok felső folyásánál, „fejénél” történt (1. ábra). Ezt igazolja egy 1771-ből származó összeírás, mely Barackos (Baraţcoş)- és Jávárdi-pataka (Valea Iavardi) területén 15 „domus valachorum”-ot, román házat tüntet fel, melyben 109 román él.² Az első katonai felvételezés 18. század végi kéziratosszerű térképe Rakottyáson, a Csügés-patak felső folyásánál a mai Magyarcsügésen (Cădăreşti), Bükklokon (Făgăţel) és Damuk-Iványos (Dămuc-Ivaneş) közelében tüntet fel a Tatros fővölgyén kívül román településcsoportokat (walachische Hütten, walachische Häuser), melyek a későbbi görög katolikus sematizmusok és egyházi anyakönyvek alapján egyértelműen román lakosságúnak bizonyulnak, ezekben később Damuk-Iványos kivételével a 19. sz. közepétől jelentős kultúraváltás, nyelvi asszimiláció zajlott.³ Hasonló környezetben foglaltak szállásterületeket Gyimestől D-re - Magyarcsügésen, Kostelegen (Coşnea) és Gyepécén (Pajiştea) - is. Itt például a gyakori Vrencsán (Vrancean) név a „korlátozott transzhumáló pásztorkodást” folytató, ún. „részes” faluközösségekben élő vranceaiak megtelepedéséről tanúskodik.⁴

A 18. században a pestisjárványok, az elviselhetetlen robotkötelezettségek és nem utolsósorban a Mária Terézia-féle székely határőrség-szervezés gerjesztették a Moldvába ill. (közvetve vagy közvetlenül) Gyimesbe irányuló székely kivándorlást. A helyiek elbeszéléseiben a Gyimesvölgy és a környező, távolfekvő területek menedékhelyként jelennek meg. A csíki

1 Készült a Bolyai Ösztöndíj támogatásával

2 Antal I. 1992. 34-35.

3 Ilyés Z. 1997b. 73.; Uő. 1998a. 294.

4 Ilyés Z. 1997a. 418.

községekből főleg zsellérek érkeztek Gyimesbe, akiknek csak belsőségük volt, külső telkük (legelő, kaszáló, erdő) nem. A Gyimesben megtelepedetteknek határszéli románokhoz (Pl. Gyergyóbékás (Bicazu Ardelean), Gyergyótölgyes (Tulgheș)) hasonlóan telepítvényes jogviszonyuk volt. A gyimesiek visszaemlékezései szerint őseik katonaság vagy rablás következményei elől menekültek. Többen a jellegzetes viseletet, a romános neveket és szokásokat is egyfajta álcázásnak vélik.

A Tatros felső vízgyűjtőterületén megtelepedő két eltérő eredetű, különböző kultúrájú népesség gazdálkodásában, tájhasználati stratégiáiban, nyelvében, vallásában/rítusában, kultúrájában voltak különbségek. Ezeket az egészében azonos ökológiai körülmények és az exogámia elmosták, kiegyenlítették. A katonáskodás és a növekvő közterhek elől elbujdosó székely népelem és a Moldva felől beáramló az adóterhek elől menekülő, vándorpásztor románság keveredésével egy kultúrájában sok román elemet integráló, magyar nyelvű (ill. az említett telepeken a 19. század végére magyar nyelvűvé váló) és magyar identifikációjú etnikai/táji csoport - a gyimesi csángóság - jött létre.⁵

Demográfiai és közigazgatási változások

A történeti demográfiai változásokról egyházi összeírásokból, majd a 19. század közepétől a hivatalos népszámlálásokból is képet kaphatunk. 1839-ben a Gyimesi plébániának (Gyimes, Gyimesbükk és Gyimeslok)⁶ összesen 959 római katolikus híve volt.⁷ Az 1835-ös balázsfalvi görög katolikus sematizmus szerint a gyimesbükki görög katolikus egyháznak 282 híve volt.⁸ Az egyházi források alapján a három gyimesi községnek az 1830-as években 1200-1300 között lehetett az összlakossága. Az 1850-ig terjedő hozzávetőleg 15 év alatt több mint másfél ezer fővel nőtt a lakosság. Az egyházi források pontatlansága mellett nem kizárható a beköltözések jelentős száma sem. A demográfialag legfontosabb időszak 1869 és 1910 közé tehető, a mikor a három gyimesi község népessége több mint háromszorosára nőtt. Ebben nagy szerepe volt a 19. század végén felvirágozott helyi fűrésziparnak és az 1897-re megépült vasútvonalnak, amelyek jelentős számú kétkézi és adminisztratív munkaerőt vonzottak. Ezzel szoros összefüggésben gyorsult fel az 1910-re 412 főt elérő zsidóság beáramlása. Az első világháborút és az államhatár változást követő átmeneti népességcsökkenés után 1920-tól 1941-ig jelentős, 33,5%-os népességnövekedés következett be. Az 1940-es évektől 14.000 és 15.000 között mozgott a gyimesi lakosság száma. A székelyföldihez képest nagyobb természetes szaporulat még az 1990-es évek közepéig ellensúlyozta a környező nagyobb Hargita-megyei városokba való kiköltözésből és a Magyarországra történő munkaerő vándorlásból származó népességfogyást.

A felekezeti arányok tekintetében a két felső községben a görög katolikusok aránya a 19- 20. században 1 és 5 % között maradt. A határközeleli Gyimesbükkben a 19. század közepén még többségben voltak a görög katolikusok, a 19. század végére, 20. század elejére azonban a statisztikák a bizánci rítus visszaszorulását jelzik. Ellentétes tendencia érzékelhető a két világháború között (ld. később a következő fejezetben). (1. táblázat)

1. táblázat. A három gyimesi község görög katolikusainak és ortodoxainak száma és az össznépszámban belüli százalékos aránya a hivatalos népszámlálások és az egyházi sematizmusok alapján⁹

⁵ Ilyés Z. 1998a. 294.

⁶ Gyimes és Gyimesbükk ma Gyimesbükk (Ghimeș-Făget) néven a legkeletibb gyimesi község, az egykori Gyimeslok ma már két községből áll: Gyimesközéplek (Lunca de Jos) és Gyimesfelsőlok (Lunca de Sus).

⁷ Endes M. 1938. 338.

⁸ Semat 1835

⁹ Források: Erdély 1850; Erdély 1857; Siem. 1865; A Magyar Korona Országai... 1910; Şem. 1911; Şem. 1929; Recensământul 1938; Varga E. Á. 1998; www.geocities.com/gvendre/gyimes/gyimes.html

		1850	%	1857	%	1865	% ¹⁰	1910	%
Gyimesfelsőlok	g. k. ¹¹	32	4,3	18	1,9	34	3,7	97	4,2
	ort.	-	-	-	-	-	-	-	-
Gyimesközéplak	g. k.	-	-	8	0,7	26	2,3	159	5,1
	ort.	-	-	-	-	-	-	-	-
Gyimesbükk	g. k.	707	52,7	882	54,6	1118	69,3	2266	36,0
	ort.	-	-	-	-	-	-	33	0,5

		1911	% ¹²	1929	% ¹³	1930	%	1992	%
Gyimesfelsőlok	g. k.	109	4,7	82	2,9	56	1,9	-	-
	ort.	-	-	-	-	27	0,9	50	1,4
Gyimesközéplak	g. k.	19	0,6	50	1,8	235	5,0	3	0,05
	ort.	-	-	-	-	47	1,0	28	0,5
Gyimesbükk	g. k.	2358	37,4	2764	46,7	2852	48,2	84	1,5
	ort.	-	-	-	-	171	2,8	2209	39,2

1952- től Gyimesbükk Bacău tartomány, majd 1968-tól Bacău-megye része.¹⁴ Gyimesbükk a Bacău központú adminisztratív egységbe való átszervezésével kivánta a román területi politika a kontakciónba tartozó községet román dominanciájúvá tenni, ami az ortodoxok (volt görög katolikusok) magyar nyelvűsége és a magyar nyelvű római katolikus pasztoráció miatt nem következett be. 1952-68 között Rakottyás, Gyimesbükk és a tőle D-re elterülő Csügés, Gyepece és Kostealek Bacău tartomány, a másik két község a Magyar Autonóm Tartomány ill. a Maros-Magyar Autonóm Tartomány része volt. 1968 óta Gyimesbükk Bacău-megyéhez, Gyimesközéplak és Gyimesfelsőlok Hargita-megyéhez tartozik. Háromkút (Trei Fântâni) keleti része 1952-ben Bacău tartományba, majd 1968-ban Neamț-megyébe került.

Akkulturáció

Akkulturáción egy adott kultúrának más kultúrával való érintkezése nyomán bekövetkező változását értjük, ahol különféle társadalmi csoportok (népek, közösségek, egyének) a másik kultúrával való érintkezés révén átveszik annak kulturális elemeit és megváltoznak.¹⁵

Az 1948-ig jelentős görög katolikus kisebbségű Gyimesbükk példája az erős magyar kulturális hatásnak kitett területen meglehetősen gyorsan kialakuló román nyelvű akkulturációjának ill. a politikai-adminisztratív nyilvánosság számára forgalmazott identitás változtatásának. Gyimesbükkben a népszámlálások kiértékelése nyomán egyértelmű, hogy a 19. század közepétől 1918-ig és 1940-44 között politikai, közigazgatási okokból az affinitás a magyarság, a román hatalom idején a román nyelvű irányában erősebb. Az 1850-es népszámlálás szerint még a román

¹⁰ A görög katolikus vallásúak 1865-ös összlakosságon belüli százalékos arányának kiszámításánál az 1857-es népszámlálás lakosság szám adatait használtuk.

¹¹ g. k. = görög katolikus; ort. = ortodox (görög keleti)

¹² A görög katolikusok 1911-es összlakosságon belüli százalékos arányának kiszámításánál az 1910-es népszámlálás lakosság szám adatait használtuk.

¹³ A görög katolikusok 1929-es összlakosságon belüli százalékos arányának kiszámításánál az 1930-as népszámlálás lakosság szám adatait használtuk.

¹⁴ Vofkori L. 1996. 64-65.

¹⁵ Vö. Ortutay Gy. 1977

nemzetiségűek voltak többségben. Bár a görög katolikusok számának a statisztikák és görög katolikus egyházi sematizmusok által kimutatott növekedését nem követte a román anyanyelvűek hasonló mérvű növekedése, a székely falvakkal összehasonlítva mégis egy nagyobb, expanzívabb és eredeti anyanyelvéhez részben hű görög katolikus közösség élt itt. A századfordulóra csak az elszigeteltebb havasi telepeken (Rakottyás) és völgyekben (Bálványos) maradt meg a román nyelvtudás, itt is inkább már kétnyelvűség volt.¹⁶

Az 1930-as román népszámlálás a román anyanyelv és nemzetiség tekintetében egyaránt, 1910-hez képest jelentős emelkedést mutat. A görög katolikusok száma majdnem pontosan megfeleltethető a román nemzetiségűek számának, ami a román hatóságoknak arra az egész Székelyföldön bevett gyakorlatára utal, hogy a bizánci rítusú katolikusokat automatikusan román nemzetiségűnek jegyezték be.

A tíz évvel későbbi magyar népszámlálás adatsora az egész Székelyföldön a román anyanyelvűek és a román nemzetiségűek drasztikus csökkenését mutatja. 1941-re Gyimesbükkben az 1910. évi 1725-ről 824-re csökkent a román anyanyelvűek száma. Ez a románellenes közhangulatnak és a magyar hatóságok diszkriminatív intézkedéseinek köszönhető, mely később a latin rítusba való erőszakos átíratásokban is megmutatkozott.¹⁷ A görög katolikus egyház 1948-as romániai betiltása egy vallási alapon történő, tudatosult etnikai/nemzeti elkülönülést eredményezett: az ortodoxok románoknak, a római katolikusok magyaroknak vallották magukat. A korábbi, bizonyos értelemben a kevertséget és a gazdasági-térbeli peremhelyzetet, sajátos életmód-jelleget jelölő *csángó* önelnevezés használata nem szűnt meg, de kiegészült vagy felváltódott a konkrét nemzetiségi megnevezéssel. A vallási alapon történő etnikai elkülönülés ezzel együtt nem jelent teljes kulturális, vallási és különösen nyelvi elkülönülést.

Gyimesbükkön kívül a túlnyomóan római katolikus Gyimesfelsőlokon Sántateleken, Gyimesközéplekon pedig Hidegség-patakán és Barackosban maradtak meg egészen az 1940-es évek kényszerátíratásaiig a települési térben is elkülönülő román eredetű, görög katolikus vallású csoportok, melyek térbeliségét a telekkönyvi térképek segítségével lehetett pontosítani.¹⁸

Szinkretizmus

A szinkretizmus különböző eredetű vallások vagy ideológiák keveredést jelenti. Esetünkben két keresztény egyház ill. rítus elemeinek a népi vallásosságban, a laikus vallásos világmépben és hitgyakorlatban való keveredéséről van szó, ill. hívek azon vallásos gyakorlatáról, amely igényli a másik egyház liturgikus szolgáltatásait.

A fentiekből láthattuk, hogy Gyimesben két rítus ill. a két felekezet közötti nagyon erős szomszédsági-rokonsági kapcsolatok, egymás liturgikus eseményeinek, templombúcsúinak látogatása, a bizánci rítusú liturgikus szolgáltatások széleskörű igénybevétele hatottak egymás vallásosságára, szakrális térszervezésére is. Ez a népi vallásosságra és a paraliturgikus hitgyakorlatokra is igaz. Erős katolikus hatást vehetünk észre Gyimesbükk és Kostelek ortodoxainak szakrális térhasználatában, liturgikus térértelmezésében. Ez az igény egyfelől a görög katolikus egyház korábbi latinizációs törekvéseivel és a hívek magyarosodásával, másfelől a latin minták (római katolikus vallásos képek, nyomatok, a kiterjedtebb latin pasztoráció stb.) hangsúlyosabb jelenlétével magyarázható.

A vallások, rítusok egymásra hatásának sajátos példája, hogy a reformáció ellen sikeresen védekező, középkorias, csiki vallásosságra oly jellemző archaikus imákat ortodox adatközlőktől is lehet még gyűjteni. Ez természetesen összefüggött ezen havasi területek

¹⁶ Ilyés Z. 2001a. 99-100.

¹⁷ Ilyés Z. - Pusztai B. 1994. 214-216; Ilyés Z. 2001a. 94.

¹⁸ Vö. Ilyés Z. 1998b

nagyon gyér pasztorációjával, ami mintegy rákényszerítette a helyi lakosságot a kontemplatívabb imaéletre és a különféle magánáhítati formák továbbéltesére.¹⁹

A római katolikusok gyakran igénylik az ortodox papok imaszolgálatát, sokszor ételt szenteltek állataik számára. Újabban a gyimesközéploki római katolikus templomban is szentelnek az állatok részére táplálékot, elébe menve a hívek ez irányú igényeinek. A bükkloki ortodox kolostor 1997. augusztusi felszentelése esettanulmányként lehetőséget nyújtott a gyimesbükkiek liturgiahasználati szokásainak és mindennapi nyelvi normáinak tanulmányozására. Feltűnő, hogy a román nyelven folyt szertartást sok római katolikus, magát magyarnak valló gyimesi is látogatta.²⁰

A gyimesiek egy része átmeneti, interferenciális helyzetében saját szempontrendszere és nem nemzeti ideológiák szerint válogat az etnikus szimbólumokban, identitásjegyekben, vallásos gyakorlatokban. Számukra egy *erős mise*, vagy egy személyre szólóan kérhető (adott esetben ortodox) imaszolgálat sokkal fontosabbak, mint a vallás által konnotálódó etnikai, nemzeti és politikai tudattartalmak.²¹

Másfelől nézve a helyiek hagyományos vallásossága mind a katolikus, mind az ortodox szakrális térszerkezéssel szemben sajátos elvárásrendszert képvisel. A gipszmadonnáktól, gicces olajnyomatoktól, hagyományos liturgikus térelemektől az elmúlt évtizedekben megtisztított templomok a lelkészek szemében egy „magasabb” esztétikai értékelgondolás terévé válnak. A hivatalos egyház képviselői szerint a kevesebb kép, szobor koncentrálna a figyelmet, elősegíti a kontemplatívabb imaéletet. A hívek értelmezésében ez a templom esztétikai-szakrális szegényedését, a hely *szentségének* fogyatkozását jelenti. A latin liturgiát jól ismerő ortodoxok egyenesen az egykor *erős* katolikus mise *gyengüléséről* beszélnek. Ez utóbbi vélekedéseket kiváltó változások természetesen nemcsak a templom vizuális terének egyszerűsödésével, hanem összességében a *II. Vatikáni Zsinat* liturgikus reformjaival is összefüggenek.²²

A szakrális térszerkezet változásai

A gyimesi községek a politikai-adminisztrációs változások ellenére mindmáig a Gyulafehérvári római katolikus püspökség ill. érsekség juriszdikciója alá tartoznak. A gyimesi plébániát 1782-ben alapították, első temploma a kincstár által, a határ mellé épített Vesztegzári (Kontumác) kápolna volt. Innen adminisztrálták mindhárom gyimesi községet 1853-ig, amikor Gyimesközéplok és Gyimesfelsőlok híveiből Gyimeslok néven új plébániát szerveztek. A 20. század elejétől Gyimesfelsőlok egyházközsége is különvált.

A gyimesvölgyi görög katolikusok a balázsfalvi (Blaj) székhelyű Gyulafehérvár-Fogarasi érsekség gyergyói esperességéhez tartoztak, már 1787-ben templomuk volt Gyimesbükkön. 1912-1918 között a joghatóságot a székelyföldi görög katolikus egyházközségek túlnyomó magyarnyelvűsége okán a Christifideles Graeci Bulla alapján létesített, a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegyéhez tartozó Székelyföldi Vikariátus gyakorolta. Az első világháború után az ismét a Balázsfalvi Érsekségbe tagozódó Székelyföldi Vikariátus csíki esperességéhez tartozott. Gyimesbükk görög katolikus egyházközségéhez tartozott még a közigazgatásilag Csíkszépvíz havasi telepéhez tartozó Magyarcsügés és Gyepece is. Csíkszépvíz görög katolikus egyházközségéhez tartozott a félreeső Kostelek és a Tatros eredeténél található Bükklok. Háromkút görög katolikusai a csíkszentdomokosi (Sândominic) unitus egyházközség egyházi felügyelete alatt voltak. A

¹⁹ Takács Gy. 2001. 70-74.

²⁰ Ilyés Z. 1997b. 78-79.

²¹ Ilyés Z. 1997b. 79-80.

²² Ilyés Z. 2001b. 393-395.

magyar adminisztráció alatt az 1940-es években egyes templomok időlegesen a római katolikus egyház felügyelete alá kerültek. Így a korábban a szépvízi görög katolikus lelkész által gondozott Kostelegen kihelyezett római katolikus lelkészséget (expositura) létesítettek, ahol a lelkigondozást csíksomlyói ferences szerzetesek végezték.²³

A görög katolikus egyház 1948-as romániai betiltása után a gyimesbükki parókiát és a 9 filiális templomot ill. kápolnát az ortodox egyház vette át, egyházigazgatásilag a román (Roman) metropolia alá tartoztak. A görög katolikusok közül római katolikussá lett közösségek Kostelegen és Magyarcsüvésen új római katolikus templomokat építettek. (1. ábra) A hidegségi, eredetileg a görög katolikusoknak épült harangláb az 1940-es években, az áttérések/áttérítések nyomán a római katolikus egyházhoz került. Az 1990-es évek elején a Hargita megyei parókiák és kápolnák az akkor alapított Hargita-Kovácsna megyei Ortodox Püspökség joghatósága alá kerültek.

Gyimesben és a gyimesiek kirajzása által érintett területeken a második világháború után, az ateista rendszer és a szekularizációs tendenciák ellenére is tovább differenciálódott a szakrális térszerkezet. A kisebb mellékpatakok vallásos közösségei 16 római katolikus és 4 ortodox kápolnát építettek és a régi templomokat, kápolnákat rendre kibővítették, átépítették. A levéltári források, historia domusok és a helyi egyházközségek képviselőivel zajlott beszélgetések alapján összeállítottuk a gyimesi szakrális építmények (48 templom, fiókkolostor, kápolna ill. harangláb) kataszterét, melyben az építések és átépítések időpontját, a felekezeteiket és rítusokat ill. azok változásait, az építmények titulusát/búcsúnapját, továbbá a liturgikus alkalmak rendszerességét és az építmények településrendszeren belüli vonzaskörzetét dokumentáltuk²⁴ (1. ábra)

Az újabb román és magyar templomok, kápolnák és a két ortodox szkiti (filiális helyzetű kolostor) építése *szimbolikus térfoglalásként* is felfogható, amelyekben egyre hangsúlyosabban jelentkezik a nemzeti-nemzetiségi identifikáció és a kulturális reprezentáció igénye.

A templomok, kápolnák titulusait, patrocíniumait tekintve is feltűnik néhány egymásra hatás/interferencia. 2 olyan katolikus kápolna is van (egyik közülük az eredetileg görög katolikusnak épült hidegségi harangláb), amely az egyik keleti főünnepre, Jézus Színeváltozására van szentelve. Hasonlóképpen kedvelt a bizánci liturgiában a Szent Kereszt Megtalálása ill. Felmagasztalása (2 római katolikus kápolna), amelynek ortodox megfelelőjeként tekinthetjük a Szt. Ilona és Konstantin névünnepére szentelt kápolnákat. Mindkét felekezetenél megtalálhatók a Mária születésnapjára, Szent Péter és Pál névünnepére, és Keresztelő Szt. Jánosnak szentelt szakrális építmények. A volt görög katolikus templomok közül némelyiknek - ortodox kézre kerülve - megváltozott a titulusa. Így a csüvéségi görög katolikus templom eredeti titulusát - Keresztelő Szt. Jánost - megörökölte az 1945 után szerveződő római katolikus filia, az ortodox kezelésbe jutott templom patrocíniuma Szt. Ilona és Konstantin lett. Hasonlóképpen megváltozott a szkitivé átalakított bükkloki ortodox kápolna titulusa, míg korábban Pünkösdkor volt az ünnepe, az 1997-es újraszentelés nyomán Keresztelő Szt. János Fejevétele a búcsúünnepé.

A szakrális térhasználat meghatározó eseményei a búcsúk, zarándoklatok, körmenetek. A legtöbb gyimesi római katolikust a Pünkösdkor tartott Csíksomlyói Zarándoklat és a Mária-Magdolna napján tartott gyimesközéploki búcsú vonzza. A kisebb fakápolnáknak, haranglábaknak, ahol évente egyszer, a védőszent napján tartanak szentmisét, lokális jelentőségük van, vonzásuk az adott patakra vagy a környéken szállásoló családokra terjed ki. Ilyen a nyári szállásterületen megépített Jávárdi-hegyi kápolna, ahova csak a Szent Péterkor tartott helyi búcsúkor látogatnak el a környéken gazdálkodók. A csíkiakkal való lelki és vérségi rokonság érdekes példája a Csíkszentdomokos melletti Pásztorbükk ún. Báthori búcsúján való

²³ Catalogus 1944

²⁴ Ilyés Z. 2002. 268-270.

részvétel, amelyet egyfajta penitenciaként az 1599 – ben a csíkszentdomokosiak által kivégzett Báthori Endre erdélyi fejedelem és püspök emlékére tartanak²⁵

A Palánkán (Palanca), a történeti határ regáti oldalán épített ortodox templom búcsúünnepén (*hram*), Keresztelő Szent János Fejevételének napján, gyimesi római katolikusok tömege jelenik meg: részt vesznek a liturgián és a sírok között a halotti emléklakomákon (*pomána*). Hasonlóan felekezeten túlnyúló jelentőségük van a Szent Illés búcsúknak (Rakottyás, Bükklok) Ezt az ünnepet a római katolikusok is megtartják, szigorú dologtöltő nap, védekezésül a jégverés és villámcsapás ellen.

Sajátos szakrális építménytípusként a többnyire votív (fogadalmi) szándékokat tükröző és haláleseteknek emléket állító mezei keresztek minden településrészen/patakon és természetesen a temetőben megtalálhatók. Leírásukra a dolgozatban a terjedelmi korlátok miatt nem térhetünk ki.

Végül Gyimes zsidó szakrális emlékeiről is essék említés. Az első világháborúig a határközelség és a fűrészipar kínálta lehetőségek sok zsidót vonzottak Moldvából, Bukovinából és Erdélyből. Az első világháború előtti jelentős közösség a határ megszűnése után a csökkenő helyzeti energiák miatt fokozatosan elvándorolt. Gyimesben két imaházat építettek – Gyimesbükkön és Gyimesközéplekon -, melyeket a második világháború után elhanyagoltak, így azok összedőltek. A zsidóság jelenlétéről az idősebb generáció emlékezetén kívül 2 temető tanúskodik Gyimesközéplekon és Gyimesbükk-Tarhavaspataján.

Összefoglalás

A fentieket összegezve megállapítható, hogy Gyimesben az erdőgazdálkodás és állattenyésztés, a magashegyi földművelés, a közlekedés és a védelmi-stratégiai funkciók mellett a vallás is fontos kultúrtájformáló faktor. A templomok és kápolnák létesítésével a helyiek egy már adott térbeli szerkezethez, település- és kulturális mintázathoz alkalmazkodtak, de ezzel a kiválasztott helyek központosultságát és szimbolikus jelentéseit is erősítették. Gyimesben a hagyományos gazdálkodási elemek továbbélése, a megkésett modernizáció miatt még nagyon kifejezett a tradicionális kultúrtáj perzisztenciája, hagyományoszerű továbbfejlődése, amit az agrártáj alakító erőin kívül a hagyományos szakrális térformálás is befolyásol. Gyimes egy vallási-kulturális kontaktzóna: a szakrális térszerkezet változásai nem értelmezhetők a két nagy hagyomány – a latin és a bizánci kereszténység – egymásra hatásának vizsgálata nélkül.

Irodalom

- ANTAL I. (1992): Gyimesi krónika. Európa Könyvkiadó-Kriterion Könyvkiadó, Budapest
- ENDES M. (1938): Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest
- ILYÉS Z. (1997a): Az agrártáj változásai a gyimesi csángók településterületén a XVIII. századtól napjainkig. in: Füleky György (szerk.): A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében GATE MSZKI, Gödöllő 415-424.
- ILYÉS Z. (1997b): Szempontok a gyimesi csángók etnikus identitásának értelmezéséhez in: Keményfi Róbert - Szabó László (szerk.): Varia. Ethnographica et Folcloristica. Ujváry Zoltán 65. születésnapjára KLTE Néprajz Tanszék, Debrecen 72-80.
- ILYÉS Z. (1998a): A multietnikus gyimesi kultúrtáj (Életmód és természeti környezet) in: Eperjessy Ernő - Grin Igor - Krupa András (szerk.): Az együttélés éveze a Kárpát-medencében (A Duna-medence népei együttélésének tükröződése a néphagyományban - A

²⁵ Magyar Z. 1998. 67-71.

VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai Békéscsaba, 1996 október 2-3-4.) Békéscsaba-Debrecen 294-299.

ILYÉS Z. (1998b): A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi fejlődése Gyimesben. KLTE Debrecen

ILYÉS Z. (2001a): A csík-megyei görög katolikusok identitásváltozásai (1850-1944). Székelyföld 2001. V. 7. 88- 105.

ILYÉS Z. (2001b): Gyimesvölgyi piktorok (A gyimesközéploki Ferencke András és Mónus Berta művészete) in: Néprajzi Látóhatár X. 1-4. 389-400.

ILYÉS Z. (2002): A szakrális térszerkezet változásai a Keleti-Kárpátok egy vallási kontakzónájában. in: Füleky György (szerk.): A táj változásai a Kárpát medencében. Az épített környezet változása. Szent István Egyetem, Gödöllő 261-273.

ILYÉS Z. - PUSZTAI B. (1994): Crucifixus etiam (Görögkatolikus papi sors a XX. századi Erdélyben). Jel. Spirituális és kulturális folyóirat. VI. (7) 214-216.

MAGYAR Z. (1998): Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár

ORTUTAY GY. szerk. (1977): Magyar Néprajzi Lexikon I. Akadémiai Kiadó, Budapest

Takács Gy. (2001): Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úzvölgyi csángó imák és ráolvasók. Szent István Társulat, Budapest

Népszámlálási statisztikák

ERDÉLY 1850: Az 1850 évi erdélyi népszámlálás. Második javított kiadás. KSH Levéltára Budapest 1994

ERDÉLY 1857: Erdély 1857. évi népszámlálása (Összeállította Dányi D.) KSH, Budapest 1992

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI.. 1910: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1912

RECENSĂMĂNTUL 1938: Recensământul general al populației Românei din 29 decembrie 1930 publicat de dr. Sabin M. Volumul II: Neam, Limbă maternă, Religie. București 1938

AZ 1941. ÉVI...: Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal Budapest 1947

VOFKORI L. (1996): Erdély közigazgatási és etnikai földrajza. Balaton Akadémia Könyvek 18. Vörösberény

VARGA E. Á. (1998): Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992 között. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest-Csíkszereda

www.geocities.com/gvendre/gyimes/gyimes.html

Római katolikus egyházi sematizmusok

SCHEMATISMUS 1898: Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Transilvaniensis editus pro anno a Christo Nato 1898. Albae Carolinae

SCHEMATISMUS 1913: Schematismus venerabilis cleri dioecesi Transylvaniensis editus pro anno a Christo nato 1913 Gyulafehérvár

CATALOGUS 1944: Catalogus Vicariatus Claudiopolitani Dioecesis Albae Juliensis Transilvaniensis pro anno Domini 1944 Claudiopoli

Görög katolikus egyházi sematizmusok

SCHEM. 1835: Schematismus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno A Christo nato M.DCCC XXXV (1835) ab unione cum ecclesia romana C. XXX.VIII.

SIEM. 1865: Siematismulu veneratului cleru catholicu de ritulu orientale alu Archi-diecesei metropolitane a Albei-Julie. 1865 Blasiu

SIEM. 1871: Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane greco-catolice a Alba Julie și Fagarasului pre anulu 1871

SIEM. 1896: Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane greco-Catolice a Alba-Julie și Fagarasului pre anulu 1896 Blasiu

ȘEM. 1911:Șematismul veneratului cleru al archidiecesei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Julia și Făgăraș 1911

ȘEM. 1929: Șematismul clerului Archidiecesei Mitropolitane Greco-Catolice române de Alba Julia și Făgăraș pre anul 1929. Blaj, 1929

1. ábra. Gyimes lakott patakjainak és telepeinek áttekintő térképe a római katolikus és görög katolikus (ma ortodox) kápolnákkal ill. templomokkal.

1. táblázat. A három gyimesi község görög katolikusainak és ortodoxainak száma és az össznépelességen belüli százalékos aránya a hivatalos népszámlálások és az egyházi sematizmusok alapján